

tanulmány

ARANY ZSUZSANNA

Kosztolányi Dezső élete

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚTÓL AZ ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOMIG

8. RÉSZ

„A mesteri fordítás Kosztolányi Dezső munkája”

A világháborús éveket tárgyaló fejezetet a műfordításkötetek bemutatásával zárom. Az 1914-es esztendőben Kosztolányi addigi legjelentősebb fordításkötetét jelentette meg: a *Modern költők* című versantológia első kiadását.⁴²⁴ A gyűjtemény Az „Élet” könyvei sorozaton belül látott napvilágot, értelemszerűen az *Élet* katolikus folyóirat kiadójának közreműködésével. A *Világ* egyik tudósításából arra is fény derül, hogy az első megjelenéskor csak úgy lehetett Kosztolányi munkájához hozzájutni, ha valaki a *teljes sorozatot* megvásárolta, ami tíz kötetből állt. Később aztán (1916-ban) a kötet külön is megjelent, immár a Révai Testvérek gondozásában.⁴²⁵ A fennmaradt levelezésben sajnos nem található információk a kiadás előkészületeire vonatkozóan.

A *Modern költők* antológiája 102 költőtől tartalmaz összesen 228 versfordítást. Kosztolányi megfelelő filológiai apparátussal is ellátta fordításait, így tehát a munkának nemcsak fordítói, értő válogatói, hanem irodalomtörténeti erényei is bőven akadnak. Az 1913 novemberére keltezett előszóban a válogatás szempontjaként megjelöli, hogy minden, a kötetben szereplő szerző „modern lélek”, akik lényegében „közös nyelvet” beszélnek. Szól a magyar lírai nyelv megújításáról is, melyhez elengedhetetlenek bizonyult a műfordítói gyakorlat: „Azok, akikkel együtt küzdöttem az új líráért, hasonlóan sokat fordítottak. Csiszoltuk a nyelvünket idegen verseken, hogy a saját bonyolult érzéseink kifejezésére gazdag és könnyed, tartalmas és nemes nyelvet kapjunk. Nagy költőink hősi idiomát hagytak ránk, amelyen a mondanivalónkat nem mindig lehetett kifejezni: hajlékonyá kellett tenni és acélosan-keményé”.⁴²⁶ Közli továbbá, hogy válogatása önkényesnek tekinthető, valamint korábban már megjelent, illetve újonnan fordított verseket egyaránt tartalmaz a kötet. A külföld lírájának visszatükrözése azonban nem egy ember feladata, így nemzedéktársait is biztatja hasonló vállalkozások megjelentetésére. Filológiai kutatásairól az alábbiakat tudatja az olvasóval: „Teljességre nem törekedtem, s ezt a beosztásnál is hangsúlyoztam, amennyiben a költőket és a verseket tüntetően nem csoportosítottam irányok, iskolák szerint, betűrendi vagy időrendi szempontból, hanem úgy rendeztem el, hogy egyik emelje és megvilágítsa a másikat. [...] Eléjük rövid bevezetőt írtam s elsőnek gyűjtöttem össze a költőkre vonatkozó magyar irodalmi adatokat és a magyar fordítóik nevét.”⁴²⁷

Az előszó ezenkívül több olyan információt közöl, mely Kosztolányi egész műfordítói munkásságáról árulkodik: megtudjuk, hogy mely nyelvek esetében fordít-

tott az eredetiből, és melyeknél nem; valamint fordítói elveiről is komolyabban vall. Ezt a szakaszt tehát érdemes hosszabban idéznem: „Az angol (amerikai), francia (belga), német, olasz, spanyol verseket eredetiből fordítottam, a szláv (cseh, lengyel, orosz, szerb) verseket szláv ismerőseim közvetítésével, nyersfordítás után, az északiakat (dán, norvég, svéd), a japánokat, a kínaiakat és a török verset pontos német, francia és angol szövegek nyomán. Ideálom a teljes formai, tartalmi hűség és a teljes szépség. De ha – művészi célokért – meg kellett alkudnom, akkor nem a szépséget ejtettem el. Olyan költőkkel állottam szemben, akik alkotásuk közben az intuíciót jobban tisztelték a szótárnál. [...] Alkotásnak látom a műfordítást, nem reprodukálásnak. [...] Műfordításaim nem úgy viszonylanak az eredetihez, mint a festmény a festmény másolatához, inkább úgy, mint a festmény ahhoz a tárgyhoz, amit ábrázol. Ugy érzem, hogy a festmény hűbb, becsületesebb, igazabb, mint a fotográfia.”⁴²⁸ Kosztolányi tehát saját fordítását nem alárendelte az eredeti szövegnek (forrásszövegnek), hanem vele egyenrangú alkotásként fogta föl. Szegegy-Maszák Mihály is rávilágít arra, hogy Kosztolányi elgondolása éppen elmentés volt például Babits fölfogásával: „elhatárolta magát attól a Babits által is képviselt eszménytől, mely szerint a műfordításnak arra kell törekednie, hogy megőrizze vagy átmentse az eredeti szövegben adottnak vagy nyilvánvalónak föltelelt értelmet és/vagy hangnemet. [...] Nem annyira pótolni akart egy művet, mint inkább ösztönzést adni annak olvasásához.”⁴²⁹ Kosztolányi később többször is visszatért írásaiban a műfordítás mibenlétének taglalására, melyekről még a későbbiekben szólunk. E helyütt mindössze azt jelezném, hogy nem sokkal később, 1917-ben mások (György Oszkár és Peterdi Andor) fordításköteteiről szólván – azokat kritizálván – ugyancsak megfogalmazta „eszményét”: „Fordítani nem lehet, csak átültetni.”⁴³⁰

Igaz, hogy Kosztolányi azt állította, a *Modern költők*ben közölt versfordítások csoportosításánál fő szempontja a „szépség” volt, és az elrendezés lényege szerint egyik kiemeli a másikat, ám a fő osztályozás mégiscsak az alkotók országonkénti szerepelése. Ezen belül azonban valóban nem az időrend vagy a betűrend az, amit követ. Mivel az egyes országok ellenben betűrendben következnek, így Amerikával kezdődik a válogatás. Az első szerző mindjárt Edgar Allan Poe – *A holló* című versével. A kötetben az egyes szerzői oldalak fölépítése egyébként az alábbi: rövid életrajz; a szerző munkáinak felsorolása; a róla szóló magyar nyelvű irodalom; fordítóinak listája; a szerző arcképe (utóbbi nincs mindenhol); valamint a fordított versek. Kosztolányi következetesen tartja ezt a szerkezetet mindegyik alkotónál, akit a kötetben szerepeltet. Érdemes még megjegyezni, hogy a futuristákról összegzőleg is szól, nem csak az egyes szerzőkhöz rendelve. Zágonyi Ervin kutatásaira hivatkozva állítom, hogy Kosztolányi e kötetének összeállításakor Hans Bethge német költő 1907-ben napvilágot látott gyűjteményét⁴³¹ is tanulmányozta: „Bethge tizenhét ország százötvenöt költőjének négyszázhatvanhárom versét adta közre, nagyralátó magyar társa szintén tizenhét ország költőképviselőit vonultatja fel, de »csak« százkettsöt, s »csak« kétszáznegyvennégy!! versükkel. Bethge ötven fordítótársat vont munkájába, Kosztolányi azonban maga dolgozik! [...] Kosztolányi azért is szívesen használhatta Bethge összeállítását, mert maga is megszólalt benne a »nagyvilág« számára, *Lámpafénynél* című szonettjével, Horvát Henrik fordításában.”⁴³²

Elek Artúr között komoly műfordítás-elméleti vita robbant ki a vers magyarra ültetésével kapcsolatban. Poe költeményének fordítását elsőként a *Nyugat*-ban közölte Kosztolányi,⁴³³ melyre egy hónappal később Elek Artúr hosszabb elemzéssel reagált. Elek szembeállítja Kosztolányi fordítását a korábbiakkal – Szász Károlyéval, Lévay Józsefével és Pásztor Árpádéval –, s megállapítja, hogy míg az előbbieket *értelmi* visszaadásra törekedtek, addig utóbbi „csak” a *formai* hűségre helyezte a hangsúlyt. Azzal vádolja továbbá Kosztolányit, hogy nem Poe költeményét olvashatjuk, hanem Kosztolányi alkotását, tehát az „új mű” meglehetősen távol került az eredetitől. Az amerikai költő „nemes melankóliájához” képest „lihegő, szenvedélyes” hangú szöveggel szembeül így az olvasó.⁴³⁴ Kosztolányi nem hagyta szó nélkül az ügyet: karakán válaszában kiállt műfordítói elvei mellett, azaz a formai hűség primátusát hirdette. „Nem szeretek a versekhez előszót írni és utószót sem. A vers magáért beszél. Ezért nem tűzdeltem körül magyarázó szavakkal a *Nyugat* tizenhétedik számában megjelent »Holló« fordításomat [...] Mindössze csak ezt akartam: olyan magyar költeményt, amely ugyanazt a hangulatot kelti, mint az angol. [Elek] Bírálatainak második részében kifogásokat tesz a fordítás hűsége ellen. Ezen a ponton bennünket elvi különbségek választanak el. [...] Ha azonban elismerjük a műfordítás jogosultságát, akkor nem lehet és nem szabad a műfordítótól betű szerint való hűséget követelni. Mert a betű szerint való hűség hűtlenség. [...] Nekem a legfőbb ambícióm, hogy szép magyar verset adjak, amely az eredetit lehetőségig megközelíti. A szó szerint való hűség és a szépség többnyire ellenségek. Elek Artúr például a saját prózai fordításában közöl egy részt, amely hű, és én belőle mégse ismerem Poel-]ra. Ezért tartom vele szemben teljesen hamisnak a prózai fordítást. Mert a versből épp a lelkét, a verset veszi el. A műfordítás művészi munka, kompromisszumok sorozata, sok kompromisszum legügyesebb megoldása – ha úgy tetszik –, zseniális csalás. [...] Újat kell alkotni helyette, másikat, amely vele lélekben, zenében, formában mégis azonos, hamisat, amely mégis igaz” – fejtette ki nézeteit a *Nyugat* 1913. novemberi számában.⁴³⁵ Poe versét Kosztolányi kortársai közül még Babits Mihály és Tóth Árpád is lefordította.⁴³⁶

A *Modern költők* című kötet *egészének* kritikai fogadtatása sem maradt el. Nem véletlen, hiszen Kosztolányi eddigi legjelentősebb műfordításkötetéről volt szó: az antológia lényegében szintézisét jelentette a korai versfordítói munkásságnak. Tudósításokat közölt többek között a *Magyar Kultúra*, a *Vasárnapi Újság*, és Kosztolányi akkori „lapja”, a *Világ* is.⁴³⁷ A kritikák egy része azonban – ahogy történt a tízes évek más köteteinek esetén – nemcsak tudósít vagy esztétikai bírálatot közöl, hanem irodalompolitikai vitákról is árulkodik. A legpontosabb képet akkor kaphatjuk, ha elsősorban az egymással *ellentétes* véleményen lévő csoportosulások folyóiratait vesszük szemügyre, valamint a szélsőségesebb (radikálisabb hangú) megnyilvánulásokra is figyelünk.

Ahogy az *Öcsém* és a *Tinta* kötetek megjelenésével kapcsolatban elmondhatjuk, a konzervatív katolikus *Élet* című folyóirat ezúttal is élen járt a recenziálásban. Ám Az „*Élet*” *könyvei* sorozaton belüli antológia esetében már nem a kemény – szándékoltan politikai felhangú – bírálat megjelentetése állt a szerkesztőség érdekében, hanem a dicsérő szavakra illetett hangsúlyt, hiszen el kellett adni a könyvet. Az antológia kiadójaként való érintettség révén a szerkesztők tehát nem nagyon tehettek másként, így aztán nem is Kosztolányi köteteinek korábbi kritiku-

sai – Andor és Boros – írták az ismertetést, hanem az egyik barát, Kárpáti Aurél. Bírálatában természetesen központi helyen foglalkozik az előszóban megfogalmazott elvekkel: „Átköltés, újraköltés és nem fordítás – mondja maga Kosztolányi az öntudatos és méltán önérzetes, okos Előszóban –, ez volt a cél, amit maga elé tűzött ennél a majd tíz esztendő munkánál”.⁴³⁸ Kitér továbbá arra is, hogy ebben a könyvben nemcsak az európai irodalom jelesei, hanem a tengeren túliak is benne foglaltatnak. Kosztolányinak a modern magyar költői nyelv megteremtésére vonatkozó törekvései szintén nem maradnak említés nélkül: „hogyan ez az anthológia megszülethetett, abban a modern magyar költői nyelvnek legszebb sikerét látjuk, amelynek kialakulásában *Kosztolányi* művészetét az oroszlanrész illeti meg. [...] súlyos és nemes, úgy formájában, mind tartalmában ez a művészet”.⁴³⁹ Az antológia erényei között említi továbbá a bibliográfiai részt is, melyet a kötet „méltó kiegészítőjeként” aposztrofál. Végezetül említést tesz a kötet külleméről, dicsérve Zádor István illusztrátor munkáját.

Tudjuk, hogy az *Élet* klerikalizmusa ellentétben állt a *Nyugat* haladóbb szemléletével, így az a tény, hogy a katolikus fórum kiadványát ők is tárgyalták a *Figyelő* rovatban, külön figyelmet érdemel. A lap hasábjain Tóth Árpád közölt recenziót, aki szintén érintette Kosztolányi műfordítói módszerét: „Nem pontos fordító a szó fukar, pedáns értelmében. Nem a szavakat ülteti át: inkább az egyes költők költői eszközeit figyeli meg és alkalmazza újra. Ily módon a vers karaktere, hangulata kitűnően rekonstruálódik, egy-egy versnél, ezt érezzük: így írta volna meg Poe a Hollót, Whitman a lokomotív-ódát, ha a magyar nyelv anyagát gyúrták volna jellemző formáikba, sajátos eszközeikkel. E módszert lehet kifogásolni, de senki sem tagadhatja, hogy egy költemény különös, éltető hőfokát ily módon lehet előgalvanizálni legsikeresebben a fordítás nyelvének idegenül húzódozó szavaiból. Kosztolányi fordításai élnek, s ez a legfőbb dicséret, amit fordításról mondhatok.”⁴⁴⁰

Az irodalompolitikai vonulat még összetettebb problémává válik, ha megnézzük, mit írtak a kötetéről *A Cél* című radikális nemzeti (fajvédő) folyóirat munkatársai. *A Cél* 1913. decemberi számában nem közöltek ugyan kritikát a könyvről, ám szóltak az „*Élet*” könyvei sorozatról, melynek első tíz kötete akkor került a karácsonyi könyvpiacra. Eljárásukat magyarázza, hogy – amint arra már utaltam – a kiadványokat csak együttesen lehetett megvásárolni. A tudósítást – melyet Liszka Árpád, az egyik szerkesztő írt – azonban irodalompolitikai „hadüzenetként” is értelmezhetjük, amennyiben két külön táborba sorolják a magyar írókat, és az egyik primátusát hirdetik a másik fölött.⁴⁴¹ A könyvsorozatban helyet kapó szerzőket a „legújabb magyar irodalom” reprezentánsaiként állították be, míg a haladó moderneket irodalmi „kalózkodóknak” bélyegezték. Érdemes szó szerint idéznem, miről is szólt konkrétan e megkülönböztetés: „Előre kellett bocsátani ezt a névsort, amellyel azonnal ismeretesebbé lesznek azok a szempontok, amelyek az »Élet« irodalmi vállalatot a gyűjteményes kiadás összeállításánál vezérelték. A legújabb magyar irodalmat nyújtja az »Élet« a legnagyobb körültekintéssel. Óvatosan vigyáz, hogy a névsorba olyan nevek ne kerüljenek, amelyek annak a nemzet pusztító és erkölcsromboló irodalmi »szakszervezet« szolgálatában állanak, amely az irodalmat legreálisabb értelemben vett »öncél«-nak tekinti. [...] A valóban együvé tartozók kerültek itt össze egy névsorba, azok, akiknek meg van az a hitük, hogy az emberiségért és ennek harmónikusan felfogott keretein belül egy nemzetért munkál-

kodni a legszebb emberi feladat. [...] Lappangó és mégis félremagyarázhatatlan felelet arra az irodalmi kalózkodásra, amelyet a modernizmusnak neve alatt nálunk az utolsó években elkövettek. Egyelőre egy tiszta szellőcske, amely irodalmunk dohos levegőjét egy kissé mozgásba hozta.”⁴⁴²

Kosztolányi műfordítás-antológiájáról – mely, mint jeleztem, *irodalomtörténeti* teljesítménynek is tekinthető – a tudomány fórumai szintén véleményt mondtak. Olyan lapok foglalkoztak a munkával, mint az *Irodalomtörténet* és az *Egyetemes Philológiai Közöny*. Előbbi lényegében tudománytalansággal – „kritikátlansággal” – vádolja Kosztolányit, mikor az alábbi megállapításra jut: „Kosztolányi Dezső, a kötet fordítója sok tekintetben hivatott e munka elvégzésére. [...] mindezek ellenére sikertelen, [...] amit] kritikai érzéke hiányának vagy legalább is fogyatékos voltának rovására kell írunk. Kosztolányinak nem volt kellő érzéke sem az egyes nemzetek reprezentáns modern lírikusainak, sem a költők legjellemzőbb alkotásainak kiválasztása iránt. [...] Minden jel arra mutat, hogy e költemények nem kiválasztás útján, hanem csak alkalom és ötletszerűen kerültek egymás mellé.”⁴⁴³ A bíráló, Marczinkó Ferenc konklúziójában azt is megjegyzi: itt az ideje a napisajtós csúsztatások („magasztalások”) véget vetésének, és egy komoly kritikai folyóirat létrehozásának. Érvelésével mindössze annyi a probléma, hogy Kosztolányi előszavában vállalja a „szeszélyességet” és nem kíván „tudományos” igénnyel föllépni. Ha nem is felelt meg az akkori elvárásoknak, az utókor igazolta: mindenképpen irodalomtörténeti jelentőségű munkát végzett, nemcsak a fordítások, hanem az életrajzok és a bibliográfiák okán is. Marczinkóról még szükséges elmondanunk, hogy politikai szerepet is vállalt, valamint – Mika Sándorral közösen – tankönyveket írt. A Toldy Gimnázium igazgatójaként, az Országos Középiszkolai Tanács egyesület és az Országos Közoktatási Tanács tagjaként, valamint az Uránia Közművelődési Egyesületben tanúsított aktivitásának köszönhetően kijelenthetjük, hogy a „hivatalos” kultúrpolitika egyik képviselője volt, így talán nem véletlen, ha a *politikaellenes alkotóművész* Kosztolányi ízlésében nem osztozott.⁴⁴⁴

Az *Egyetemes Philológiai Közöny* hasábjain Zolnai Béla közölte recenzióját. Zolnai ekkor még gimnáziumi tanár volt, ám később egyetemi magántanárrá avanzsált, valamint 1927-ben ő fogja megalapítani a *Széphalom* című folyóiratot, mely Kosztolányit is munkatársai között köszönti majd. Ezenkívül Kiss József lapjában, *A Hétköz*ben szintén volt alkalmuk együtt dolgozni. Zolnai ugyancsak fordított, illetve francia és magyar irodalomtörténettel foglalkozott. Kosztolányi műfordításkötete tehát joggal tarthatott igényt érdeklődésére. Ezenkívül baráti kapcsolatban is álltak: korábban utaltam már rá, hogy Kosztolányi közelebbi pályatársait is ajánlotta Tevan Andor kiadója figyelmébe, köztük Zolnait is.

Zolnai Béla a kritikában elismeri Kosztolányi műfordítói elméletét és gyakorlatát: „Kosztolányi maga is költő, ez már eleve értéket biztosít fordításainak. Célja nem a szó szerinti hűségű fordítás, de az eredeti szöveggel párhuzamos hangulatú új költészet tud teremteni. [...] magyar formaművészet nyilatkozik meg fordításai-
ban.”⁴⁴⁵ Ismerteti továbbá a kötet fölépítését, ám a bibliográfiai részből hiányolja a külföldi kritikai műveket. Megállapítja, hogy az antológia „mindenesetre nyeresége” a magyar irodalomnak, és utal Kosztolányi „impresszionista modorára” is. E ponton azonban a szerkesztő – aki Bleyer Jakab vagy Förster Aurél lehetett ekkor – ugyan-

csak megszólal, és a recenzió írójával ellentétben – igaz, csak jegyzetben – az alábbi bírálatot fogalmazza meg Kosztolányi eljárásával kapcsolatban: „Csakhogy ez az »impresszionista« jellemzés többnyire inkább Kosztolányira, mint a tolmácsolandó költőkre nézve jellemző. Pedig az ilyen bemutatásoknak természetes célja az olvasó tájékoztatása és felvilágosítása és nem a fordító öntükröztetése.”⁴⁴⁶

Kosztolányi ebben az időszakban – a *Modern költők* megjelenésének hónapjaiban – nemcsak a *Nyugat* hasábjain vitatkozott (illetve írt kritikákat mások műfordításairól), hanem előadásokat is tartott azokról a szerzőkről, akiktől fordított. 1914. január 7-én például az Egyetértés Társulat meghívására, a Lipótvárosi Polgári Kör helyiségében *A belga lélek* címmel beszélt Verhaeren és Maeterlinck költészetéről. Szerepléséről pár sorban tudósított a *Világ* is.⁴⁴⁷ Mindez azt is mutatja, hogy Kosztolányi lényegében *önálló* irodalmi programmal állt elő, melynek több fronton is érvényt kívánt szerezni: folyóiratok hasábjain, kötetekben, valamint előadások formájában. Műfordítás-elméleti nézetei, valamint az általa kiválasztott szerzők munkássága ugyancsak részei voltak ennek a programnak.

A világháború kitörése előtti hónapokban Kosztolányi Dezső fordításában jelent meg Harry J. Benrimo és George Hazelton *A sárga kabát* (*The Yellow Jacket*) című egzotikus – a távol-keleti kultúrával foglalkozó – színdarabja, a Franklin Irodalmi és Nyomdai Rt. gondozásában.⁴⁴⁸ Kosztolányi levelezése elárulja, hogy Tevannál is próbált alkudozni a könyv kiadásáról. 1914. február 20-án még így írt – a föltehetően elutasító választ adó – békéscsabai kiadónak: „*A sárga kabát*-ot most a Franklin Társulat kérte, de mindaddig nem adom oda, míg ön meg nem írja, reflektál-e rá (azért az árért), vagy sem?”⁴⁴⁹ A kötetbeli megjelenésről az 1914. április 30-i *Corvina* ad először hírt,⁴⁵⁰ míg a három felvonásos darabról tudjuk, hogy április 18-án mutatta be a Vígszínház. A főbb szerepekben Góth Sándort, Tanay Frigvest, Ditrői Mórt és Gombaszögi Ellát láthatta a közönség.⁴⁵¹ A rendező maga a darab egyik szerzője, Harry J. Benrimo volt, ahogy arról Lengyel Menyhért tudósít: „Harry J. Benrimo, egy hallatlan kedves angol – nem is angol, kaliforniai, olyan temperamentummal, viccel és vidámsággal, mint egy francia, olasz vagy magyar – öt hétig ült Budapesten, hogy a »Sárga kabát« című darabja vígszínházi előadását rendezze. Öt héten keresztül dolgozott, mint egy vadállat, a próbákon. Nekivetkőzve előjátszott, magyarázott, kosztümöt tervezett, díszletet rajzolt, zenélt, tépte magát – annyit vesződött és bajlódott, annyi fáradtságot vett magának, amivel kisebb tartományokat el lehetett volna igazgatni. [...] Kétségkívül azt akarja [...], hogy különös darabja, melyet félt és szeret, a legprecízebben adassék, ne legyen benne hiba, biztos legyen az egész, olyan lassan és pontosan elkészítve, mint egy kínai hímzés, aranyszálakkal átszöve.”⁴⁵²

A darab szerkezetét tekintve „történet a történetben”/„színház a színházban”: a Karvezető és a Kellékes a kerettörténet szereplői, azaz ők beszélnek el/rendezik meg az eseményeket. Góth Sándor mint Karvezető a játék megkezdése előtt bevezető „konferánszot” is mondott. Ezt követően egy asztal mögé állt, s kinyitotta a rajta heverő könyvet, mintha a szereplők által előadottak (azaz a *betéttörténet*) ekkor „olvasódnának föl”. A színdarab – alcímének megfelelően – „kínai színműként” aposztrofálta magát a „nyugati színházak számára”. A helyszín Kína, Vu mandarin udvara, és a szereplők is kínaiak, ám a történet inkább köznapi: próbatételek és szerelmek elegye. A jelmezek és a díszlet is igyekezett visszaadni a Távol-Kelet hangulatát: sárga

sárkányokkal tarkított selyemfüggöny látványa fogadta például a helyet foglaló nézőket, mielőtt a színpadkép föltárult volna.

A bemutatóról – a fordító munkájának méltatásáról sem feledkezvén meg – többen is írtak a lapok hasábjain. A *Nyugat*-ban napvilágot látott, már említett Lengyel Menyhért-féle kritikából arra is fény derül, hogy a kezdeti érdeklődés csakhamar elapadt, s bár a „darab finom és különös” volt, „színpadra állítása, egész felszerelése [pedig] kitűnő”, mégis – Lengyel szavaival élve – „rettenetesen megbukott”.⁴⁵³ Az *Élet* – mely folyamatosan tudósított Kosztolányi működéséről – ugyancsak méltatta az előadást. A *Modern költők* című kötet esetéhez hasonlóan, ezúttal is egy barát szólalt meg, Halasi Andor: „[Kipling] hatására vezethető vissza az az irodalmi jelenség, hogy európai írók exotikus miliókat keresnek a témáik számára, sőt exotikus témák után kutatnak, ezzel akarván fölfrissíteni a kimerült európai fantázia érdeklődését. Ebbe az irodalmi jelenségkörbe tartozik a »Sárga kabát« fölbukkanása. A két amerikai szerző Kínában él – mint Kipling Indiában – s ahogy jelzik: »az európai közönség számára« akartak egy kínai mythikus drámát bemutatni.”⁴⁵⁴ Lengyel Menyhérttel ellentétben – aki a magyarra ültetés kérdésére nem tért ki – Halasi Andor a fordítást „nemes költői munka”-ként jellemzi.

Magától értetődő, hogy színházi lapok is foglalkoztak a bemutatóval. Közülük az Incze Sándor felelős szerkesztésében megjelent *Színházi Élet* híradásáról érdemes beszélnem, ahol Kosztolányi később (1917-től) gyakran foglalkoztatott szerző lett. Lengyel Menyhértet cáfolva, ők hatalmas sikerről számolnak be, ám a *Színházi Élet* csak a bemutató előadásról szól, az érdeklődés későbbi radikális csökkenéséről nem. Külön kiemelik, hogy „Benrimo el van ragadtatva a Vigszínház színészeinek játéktól”, és ezt „nem győzte eléggé hangsúlyozni”. Szintén a *Színházi Élet* cikkéből derül ki, hogy a darabot előtte Berlinben játszották, Reinhardt társulatának előadásában. A szerző nem felejt el kiemelni: „A mesteri fordítás Kosztolányi Dezső munkája”.⁴⁵⁵

Az 1914-es év műfordítói termékének tekinthető Heinrich Mann *Ronda tanár úr* című könyve is, mely az esztendő végén látott napvilágot, ugyancsak Kosztolányi magyarra ültetésében. Heinrich Mann munkája Tevan Andor kiadásában jelent meg, a Tevan Könyvtár 51–55. darabjaként.⁴⁵⁶ A könyv piacra kerüléséről elsőként 1915 januárjában tudósított a *Corvina*.⁴⁵⁷ A pontos megjelenéssel kapcsolatban a levelezés sem igazít el: mindössze két utalást találunk Kosztolányi leveleiben a kötetre. Az egyikben 1914. április 22-i dátummal érdeklődik a könyv megjelenési időpontja felől, a másikban pedig – június 21-én – már az érte járó honoráriumot sűrgeti.⁴⁵⁸ A könyv választása nem lehetett véletlen: bemutatja, hogy a főszereplőből miként válik zsarnok, mikor az elfojtások nem tudnak már tovább kontrollt gyakorolni. Lényegében a háborús tematikát rajzolja meg ez a könyv is, főként azt az aspektusát, mely Kosztolányit érdekelte: az „állat az emberben” metaforával leírható jelenséget. Az 1905-ös német műből készült később (1930-ban) *A kék angyal* című film, mely az első jelentős hangosfilmsiker volt, valamint ekkor ismerhette meg a közönség a filmtörténet egyik legnevesebb színésznőjévé váló Marlene Dietrichet.

Három évvel a *Ronda tanár úr* magyarországi kiadása után, 1917-ben szintén Kosztolányi Dezső fordításában jelent meg Lord Byron *Mazeppa* című verses elbeszélése. Kosztolányi 1916 októberében – akárcsak Benrimo könyvének fordításakor tette – levélben kereste föl mind Tevan Andort, mind Kner Izidort ötletével.

Kis módosítással lényegében ugyanazt a szöveget küldte el – ugyanazon a napon – mind a két kiadónak. Bejelenti, hogy lefordította Byron alkotását, mely még időszerű is: lévén, hogy egy lengyel vitéz szenvedéseiről szól.⁴⁵⁹ Az igényes kiállítású vékonyabb kis kötetet végül – a *Tintá*hoz hasonlóan, mintegy az akkor működőképességnek bizonyult szerzői–kiadói kapcsolat folytatásaként/igazolásaként – Kner Izidorék adták ki.⁴⁶⁰ A címlapot az a Divéky József rajzolta, aki az *Éjféli* című, ugyancsak a gyomai kiadó gondozásában megjelent antológiában közreműködött. A kiadvány hátoldalán Kosztolányi *Tinta* kötetét reklámozzák a *Világ* kritikájából idézett pár sorral, ami újfent bizonyítja: szerző és kiadó között egy hosszabb távú, tudatosan fölépített kapcsolat kezdett kibontakozni. Az együttműködést azonban, sajnálatos módon, a világháború és az utána következő események – főként Kner veszteségei, nyomdagépeinek elrekvirálása a román hadsereg által – félbeszakították.

A könyv piaca kerülésének megközelítőleges dátuma 1917. január végére – február elejére tehető.⁴⁶¹ Kosztolányi 1916 decemberében már tiszteletdíját is elkéri Knertől,⁴⁶² 1917. január végén pedig a példányokat várja.⁴⁶³ Ami a Byron-mű magyar változatának fogadtatását illeti, elmondhatjuk: a már sokszor hivatkozott *Élet* folyóiratban ezúttal sem feledkeztek meg Kosztolányiról. „A fordítás gondos munka s ami minálunk – fordításról lévén szó, kétszeresen kiemelendő, eleven, eredeti munkának tetszik, mintha csak magyar író magyarul írta volna... Ez pedig fordítóra a legnagyobb dicséret” – olvasható a könyveket ajánló rovat vonatkozó bekezdésében, Anka János tollából.⁴⁶⁴ Az *Új Idők* cikkírója a *Mák* és a *Mazzeppa* méltatását együttesen végezte el,⁴⁶⁵ ami azt is mutatja: Kosztolányi szinte már ostromolta könyveivel az irodalmi közéletet, hiszen ezekben az években számos kötete megjelent, nem egy ízben egymással párhuzamosan is. Az *Egyetemes Philológiai Közlöny* szintén tudomást vett Byron művének megjelenéséről. Rózsa Dezső, a rövid ismertetés írója az alábbi dicsérő szavakkal jellemzi Kosztolányi formaművészetét: „Kosztolányi ebben a fordításában is igazi költői tehetséget mutat. Teljesen visszatükrözteti eredetije hangulatát, bár nem adja vissza annak szószerinti szövegét. A formának tökéletes mestere; a verssorok száma a fordításban ugyanannyi, mint az eredetiben; a tolmácsolt gondolatot tökéletesen átérti és átérzi. Csak elvétele találunk kifogásolni valót, ami a fordítás abszolút hűségét illeti. [...] Verselése mintaszerű.”⁴⁶⁶

A világháborús műfordítás-köteteket bemutató alfejezetet – illetve egyúttal Kosztolányi Dezső ezen éveit taglaló életrajzi fejezetet – lezárandó, szükséges említenem, hogy Calderón *Úrnő és komorna* című darabjának változatlan utánnyomása (második kiadása) ugyancsak ebben az időszakban, azaz 1917-ben látott napvilágot. A meglévő levelezésben azonban nem maradt nyoma a kötet előkészítéséről szóló egyeztetésnek, és színházi bemutatóról sincs tudomásunk. Így aztán arról sem tudunk: mi lehetett az újbóli kiadás apropója. Akárcsak az 1912-es, első kiadás esetében történt, ez a könyv is az Athenaeum Kiadó gondozásában került az olvasóközönség elé, a *Régi írók/Külföldi színművek* sorozat tagjaként.⁴⁶⁷

JEGYZETEK

424. *Modern költők. Külföldi antológia*, szerk., ford. Kosztolányi Dezső, Élet, Budapest, 1914. [a továbbiakban: *MKT*]

425. „A kötet most megjelent második kiadásban s ezúttal a nagyközönségnek is módjában van azt megszerezni – akkor ugyanis kiadványsorozatban jelent meg s csak az egész sorozat együtt volt

kapható. A vaskos kötetnek, melynek külső kiállítására is nagy gondot fordított a Révai könyvkiadó-cég, ára füzve 7 korona, kötve 10 korona. Kapható bármely könyvkereskedésben.” – [Szerző nélkül], *Modern költők*, Világ, 1916. dec. 3., 22.

426. Kosztolányi Dezső, [Előszó] = *MKI*, II.

427. *Uo.*, III.

428. *I. m.*, III–IV.

429. Szegegy-Maszák Mihály, *A kánonok hiábavalósága. Kosztolányi a világirodalomról = Újraolvasó. Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*, szerk. Kulcsár Szabó Ernő és Szegegy-Maszák Mihály, Anonymus, Budapest, 1998, 335.

430. A korábban már hivatkozott *Baudelaire és Verhaeren* című cikkről van szó. A teljesség kedvéért idézem a gondolatmenetet, melynek konklúziója a főszövegben szereplő tételmondat: „Lehet-e verset – egyik nyelvből a másikra – fordítani? Nem lehet. Mért nem? Egyszerűen ezért: Dészir például azt jelenti magyarul, hogy vágy, a francia szó öt betűs és magas hangú, a magyar szó négy betűs és mély hangú. Ha pontosan fordítok, úgy, hogy egyetlen árnyalat se sikkadjon el, akkor a fordított szöveg majdnem azokat a fogalmakat kelti föl ugyan az olvasóban, mint az eredetie, de a fogalmak színe más lesz, merőben más, minthogy a szavak a versben nemcsak a fogalmak jegyei, de zenei értékek, hangjegyek is. Az olvasót a költő nemcsak gondolattal óhajtja megragadni, de – legalább oly mértékben – érzékien is, hangokkal, összecsengéssel. Dészir helyes értelmi fordítása tehát: vágy, de zenei fordítása inkább ez lehetne, például: vezér. E két nehézség közt tétováz az, ki idegen verset akar átültetni. Valahogy módot kell találnia, hogy mindkét követelménynek, az értelmének és a zeneinek is eleget tegyen. Ezért mosolygok, valahányszor egy versfordítás hűségéről hallok. Kihez, vagy mihez hű, a szótárhoz, vagy a vers lelkéhez?” – Kosztolányi Dezső, *Baudelaire és Verhaeren*, Nyugat, 1917. júl. 16., 145–148.

431. Hans Bethge, *Die Lyrik des Auslandes in neuer Zeit*, Leipzig, 1907.

432. Zágonyi Ervin, *Kosztolányi és az orosz irodalom*, Akadémiai, Budapest, 1990, 124–125.

433. Edgar Allan Poe, *A holló*, ford. Kosztolányi Dezső, Nyugat, 1913. szept. 16., 402–404.

434. Elek Artúr, *Poe „Holló”-jának legújabb fordítása*, Nyugat, 1913. okt. 16.

435. Kosztolányi Dezső, *A „Holló”*. Válasz Elek Artúrnak, Nyugat, 1913. nov. 1., 641–644.

436. Összehasonlító elemzésüket lásd: Józán Ildikó, „...a szöveget bagyjuk megszólalni” = *Látóköri metszése. Írások Szegegy-Maszák Mihály születésnapjára*, szerk. Zemplényi Ferenc – Kulcsár Szabó Ernő – Jeney Éva – Józán Ildikó – Bónus Tibor, Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003, 212–224.

437. Császár Ernő, *Kosztolányi Dezső: Modern költők. Külföldi antológia*, Magyar Kultúra, 1914. I. köt., 371–373; [Szerző nélkül], *Modern költők. Kosztolányi Dezső versfordításai*, Vasárnapi Újság, 1914. jan. 18., 55.

438. K[árpáti]. Alur[é]l., *Kosztolányi Dezső: Modern költők*, Élet, 1914. febr. 1., 155.

439. *Uo.*

440. Tóth Árpád, *Kosztolányi Dezső: Modern költők. Az „Élet” kiadása*, Nyugat, 1914. febr. 16., 287–288.

441. *A Cél* cikke által „elismert” magyar írók, akik egyúttal *Az „Élet” könyvei* sorozatban is szerepeltek: Ambrus Zoltán, Andor József, Cholnoky Viktor, Fieber Henrik, Gineverné György Ilona, *Kosztolányi Dezső*, Prohászka Ottokár, Takáts Sándor, Toma István, Tömörkény István. Illetve külön listában (mint résztvevő szereplők gyűjteményes kötetekben): a külön kötetekkel is szereplő és a fentebb már említett *Kosztolányi Dezső* és Toma István, valamint Babits Mihály, Endrődi Sándor, Horváth János, Márki Sándor, Trikál József, Sebők Zsigmond, Rákosi Jenő, Pethő Sándor, Izsóf Alajos, Sík Sándor, Tarczai György, Szabó László, Vass József, Cholnoky Jenő. Vö. I. á. [=Liszka Árpád], *Az „Élet” könyvei*, *A Cél*, 1913. dec., 676. Érdemes megjegyezni, hogy a lapban még Möricz Zsigmond is szerepelt írással.

442. *Uo.*, 676–677.

443. M[arczinkó]. F[erenc], *Kosztolányi Dezső: Modern költők*, Irodalomtörténet, 1914, 348.

444. Marczinkóról lásd bővebben: Albert B. Gábor, *A Mika–Marczinkó tankönyvek*, Történelem-tanítás, 2012/3–4, http://epa.oszk.hu/01900/01954/00013/pdf/EPA01954_tortenelemtanitas_04_03_06_Albert.pdf. Utolsó letöltés: 2015. szept. 2.

445. zb. [=Zolnai Béla], *Kosztolányi Dezső, Modern költők. Külföldi antológia, a költők arczképével*. Budapest, „Élet” kiadása (1916). 8-r. 487. l. 7K, Egyetemes Philológiai Közlöny, 1917. febr.–márc., 190.

446. *Uo.*, 191.

447. Vö. [Szerző nélkül], *Kosztolányi Dezső előadása*, Világ, 1914. jan. 6., 20; *A belga lélek*, 1914. jan. 8., 16.

448. Harry J. Benrimo – George Hazelton, *A sárga kabát*, [ford. Kosztolányi Dezső], Budapest: Lampel, Franklin, [1914]. (Fővárosi színházak műsora 19.)

449. KD levele Tevan Andornak, Budapest, 1914. febr. 20. = *KDL-Réz*, 264.
450. [Szerző nélkül], [cím nélkül], Corvina, 1914. ápr. 30., 73.
451. Vö. [Szerző nélkül], *A sárga kabát*, Színházi Élet, 1914. ápr. 12–19., 78.
452. Lengyel Menyhért, *Benrimo*, Nyugat, 1914. máj. 16., 723–724.
453. *Uo.*
454. Halasi Andor, *Színházak újdonságai. Benrimo és Hazelton: A sárga kabát. Bemutatta a Víg-színház*, Élet, 1914. ápr. 26., 538–539.
455. [Szerző nélkül], *Egy és más a „Sárga kabát”-ról*, Színházi Élet, 1914. ápr. 19–26., 5–6.
456. Heinrich Mann, *Ronda tanár úr*, ford. Kosztolányi Dezső, Tevan, Békéscsaba, 1914. (Tevan Könyvtár 51–55.)
457. [Szerző nélkül], [cím nélkül], Corvina, 1915. jan. 10., 2.
458. Vö. KD levelei Tevan Andornak, Budapest, 1914. ápr. 22., jún. 21. = *KDL-Réz*, 269, 273.
459. Vö. KD levelei Tevan Andornak és Kner Imrének, Budapest, 1916. okt. 24. = *KDL-Réz*, 387.
460. George Gordon Noel Byron, *Mazeppa*, ford. Kosztolányi Dezső, Kner, Gyoma, 1917.
461. [Szerző nélkül], [cím nélkül], Corvina, 1917. febr. 10., 22.
462. „*Ha nincs akadály*, kérem, már most adja postára a *Mazeppa* tiszteletdíját. [...] Ismétlem: a kéziratot már szombaton elküldöm.” – KD levele Kner Imrének, Budapest, 1916. dec. 6. = *KDL-Réz*, 391.
463. Vö. KD levele Kner Imrének, Budapest, 1917. jan. 26. = *KDL-Réz*, 396.
464. a – a. [=Anka János], *Byron: Mazeppa*, Élet, 1917. febr. 18., 172.
465. „könnyed és bravuros ez a fordítása is” – [Szerző nélkül], *Mák. Kosztolányi Dezső verseskönyve*, Új Idők, 1917. márc. 18., 285.
466. r. d. [=Rózsa Dezső], *Byron: Mazeppa. Kosztolányi Dezső fordítása. Gyoma, Kner Izidor, 1917. k. 8- r. 44 l.*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 1917. okt., 599–600.
467. Pedro Calderón de la Barca, *Űrnő és komorna*. Vígjáték, ford., bev. Kosztolányi Dezső, Budapest, Athenaeum, [1917]. (Régi írók 2. / Külföldi színművek 4.)

DERES KORNÉLIA

A tudat filmes játéka

INTERMEDIÁLIS DRAMATURGIA BODÓ VIKTOR SZÍNHÁZI RENDEZÉSEIBEN

Jelen tanulmány annak vizsgálatára vállalkozik, hogy a mozgókép megjelenése miképpen képes megteremteni egy multiperspektivikus, illetve intermediális színházi elbeszélésmód alapjait. A színészi testekkel párhuzamosan vagy azokat váltva megjelenő, élő, illetve előre rögzített mozgóképek kortárs színházi gyakorlatba való integrálódása a dramaturgia új útjait jelölte ki, egyben lehetővé téve a narratívák megtöbbszöröződését. Különösen érdekes ebből a szempontból az, hogy miként válhat a színházi előadás az egymással párhuzamosan haladó és/vagy versengő nézőpontok – mint a színészi testek és az őket közvetítő mozgóképek – gyűjtőhelyévé, s lehet képes egyfajta megosztott téridőként sajátos narratívahálózatot létrehozni. A jelenség vizsgálata egyben arra is felhívja a figyelmet, hogy a lineáris, okozatiságon alapuló, Hans-Thies Lehmann-nal szólva, a dráma logikáját követő színházi narrációt miként válthatja fel egy multiperspektivikus, dehierarchizált narratív struktúra.

Az alábbiakban egyfelől annak az intermediális színházi formanyelvnek a feltárására vállalkozom, amely a mozgókép technológiai médiumait felhasználva, a perspektíva szétszóródásán és megtöbbszöröződésén keresztül képes tudatosítani azt, hogy az észlelés szimultánvá válásával a bevett, linearitáson alapuló időkon-